

Трияк Майя Вікторівна, докторка філософських наук, професорка, викладачка циклової комісії економіки, управління та адміністрування, Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету», Україна
e-mail: maya1973Trynyak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4981-8535

Руденко Світлана Олександрівна, кандидатка філософських наук, викладачка циклової комісії економіки, управління та адміністрування, Відокремлений структурний підрозділ «Харківський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету», Україна
e-mail: s.rudenko@knu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9317-9705

ФЕНОМЕН МНОЖИННОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПАРАДИГМАЛЬНОГО ПОВОРОТУ ВІД ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ДО КОМУНІКАТИВНОЇ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

В умовах інформаційного суспільства особистісна ідентичність набуває множинного й ситуативного характеру, що при домінуванні інструментальної раціональності в суспільній свідомості й недостатньо розвинених практиках автототунікації може спричинити дестабілізацію глобальних культурно-комунікативних процесів. На основі аналізу дискурсів комунікативної дії Ю. Габермаса, С. Тулміна, А. Хоннета авторками статті обґрунтовано актуальність парадигмального повороту від інструментальної до гнучкої комунікативної раціональності.

Ключові слова: множинність ідентичності, інструментальна раціональність, комунікація, комунікативний розум, гнучка комунікативна раціональність.

Постановка проблеми. Сучасне інформаційне суспільство задля підтримки стабільності та сталого розвитку має бути націлене на конструктивний міжкультурний діалог і подолання відчуження між людьми. Водночас зростаюча конфліктогенність соціальних систем на тлі посилення глобалізаційних процесів у світі свідчить про згубне для людства нехтування цим постулатом.

Комунікація як процес порозуміння між людьми, гармонізації їхнього внутрішнього світу через діалог, як спілкування людей різних культур чи різних дискурсивних практик, цінностей, смислів та символів набула у ХХІ столітті дійсно всеохоплюючого й всепроникаючого характеру. Водночас інтенсифікація розвитку комунікації у світі має як позитивні, так і негативні наслідки, що підкреслюють її амбівалентність. З одного боку, констатується факт стиснення світу й об'єднання його в єдиний комунікативний простір, усупереч мовним та географічним бар'єрам; з другого боку – збільшується зумовлена цим об'єднанням інтенсивність конфліктів, вирішувати які сучасна цивілізація ще не спроможна. З огляду на міжкультурні конфлікти й кризи, розгляд комунікації та проблем, детермінованих нею, повинен мати комплексний характер, з обов'язковою розробкою цілісного арсеналу методологічних прийомів і термінології, який би відповідав викликам часу.

Глобальний світ безжально переформатовує всі традиційні феномени та їх сутнісні смисли. Так, новими барвами заграла проблема особистісної ідентичності в умовах інтенсифікації комунікативних процесів у інформаційному суспільстві.

Проблема ідентичності є однією з найбільш актуальних і дискусійних. Вона тісно пов'язана з пошуком інноваційних форм трансляції знання, організації діалогу культур, міжособистісного та внутрішньоособистісного діалогу. Складність і неоднозначність цих процесів у сучасному світі виявляється в феномені «множинної ідентичності», що набув актуальності з настанням епохи модерну. У традиційному суспільстві ідентичність визначалась походженням людини та її приналежністю до певного соціального прошарку. Оскільки люди народжувались у культурному середовищі з чітко регламентованими поведінковими кордонами та реалізовували певні культурні зразки, узвичаєні для даного суспільства, то проблеми множинної ідентичності як такої просто не існувало. Саме в індустріальному суспільстві вона набуває значущості, а неабиякої гостроти – в інформаційному.

У людини, яка занурена в потік стрімко змінюваної інформації, у процесі проживання індивідуальної, особистої історії, реалізуються безліч ідентичностей. Ситуація ускладнюється тим, що вони не завжди усвідомлюються й можуть знаходитись у суперечливих відносинах одна з одною. У такій складній поліваріантній системі, як сучасне інформаційне суспільство, в якому основною проблемою для індивіда стає автономна адаптація до динамічно змінюваного світу, а горизонт свободи особистості невпинно розширюється, ідентичність набуває множинного, процесуального й ситуативного характеру. Сучасна людина як носій множинної ідентичності опиняється в досить специфічній ситуації, складність і суперечливість якої може для неї залишитись непоміченою. Будучи глибоко зануреною в процеси, які в інформаційному

суспільстві, протікають із наростаючою швидкістю, людина може сприймати нестійкість, гнучкість і множинність власної ідентичності як природне явище й не вважати це проблемою. Однак ця ситуація вимагає глибокого осмислення. Якщо раніше в індивіда був стійкий набір цінностей, установок, культурних патернів і стереотипів поведінки, то за умов прискорення та спрощення інформаційного обміну основні соціальні інститути, відповідальні за формування ідентичності, докорінно трансформуються й навіть розпадаються, що унеможливорює повноцінне виконання ними своїх функцій.

При недостатньо розвинених і усвідомлених практиках автокомунікації та саморефлексії, феномен множинності ідентичності може спричинити розпад особистості як цілісного утворення. Закономірною у зв'язку з цим є присутність у культурі перверсії, девіації, психічного розладу, відхилення від нормативності. Резонанс означених тем пов'язаний не тільки з інтелектуальним переосмисленням структури інформаційного суспільства. Проблема полягає ще й у тому, що *множинна* ідентичність легко трансформується у *фрагментовану*, а отже, йдеться вже про втрату людиною цілісності й нездоланий (патологічний) внутрішній конфлікт, що тягне за собою катастрофічні наслідки для людства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до комунікативної онтології, спрямованої на виявлення глибинного зв'язку людини з Іншим, передбачає дослідження умов формування інтерсуб'єктивного простору, що дозволяє пояснити не стільки наявні форми буття, скільки обґрунтувати можливості плюрального утворення смислу комунікації в інформаційному суспільстві. Методологічною основою для таких наукових розвідок є і теорія діалогу культур (В. С. Біблер), і діалогічна філософія (М. Бубер, Ф. Розенцвейг), і феноменологія інтерсуб'єктивізму (Е. Гуссерль, А. Шюц), і екзистенційна філософія (К. Ясперс). Значний внесок у формування цього методологічного базису здійснили, без сумніву, і сучасні дослідники У. Ліппман, Ч. Мертон, Г. Маклюен, а також Ю. Габермас, А. Хоннет, К.-О. Апель, Ж. Дерріда, Н. Луман. Філософська спадщина цих мислителів піддається ґрунтовному аналізу з боку сучасних зарубіжних дослідників, серед яких у розрізі наших наукових пошуків викликають інтерес праці І. Брінк 2017 р. щодо ролі інтерсуб'єктивності в розвитку інтенціонального спілкування [1], М. Галлахера, К. Маркуссена, Р. Серпа 2022 р. щодо специфіки й закономірностей розвитку множинної ідентичності [2], К. Манзі та В. Бенета 2022 р. щодо типів інтеграції ідентичностей та наслідків цього процесу [3], С. Вана і В. Вана 2023 р. щодо небезпек для особистісної ідентичності, пов'язаних із віртуалізацією комунікативного простору [4].

Що ж до здобутків української філософської думки останніх років, то важливе значення в розвідці проблематики множинності ідентичності в контексті

здолання світоглядних конструктів інструментальної раціональності мають дослідження габермасівської філософської спадщини А. Єрмоленком, а також його напрацювання щодо концепції комунікативно-практичної філософії як складової герменевтико-лінгвістико-прагматико-семіотичного повороту в філософії, пов'язаного із переходом від парадигми суб'єктивності до парадигми інтерсуб'єктивності [5; 6]. В опрацюванні проблематики самоідентифікації було враховано міркування українських дослідників З. Шевченко і Н. Фіалко відносно того, як мотивація й легітимність забезпечують нормативність, структурування й генезис множинної соціальної ідентичності [7], а також філософські розвідки А. Кравченко й А. Морозова щодо нігілістичного та тоталітарного потенціалу інструментальної раціональності [8].

Окремо слід відзначити значущість для даного дослідження положень монографії «Від комунікативної дії до практик реконструкції в сучасній освіті» за авторства К. Астахової, К. Батаєвої, Н. Бусової та інших, у якій розглянуті можливості рецепції концепцій комунікативної дії Ю. Габермаса й деконструкції Ж. Дерріди в контексті сучасної теорії освіти, проаналізовані особливості комунікативізації сучасної освіти [9].

Формулювання мети статті: на основі аналізу габермасівської концепції комунікативної соціальної дії дослідити феномен множинної ідентичності особистості в контексті парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності.

Виклад основного матеріалу. Утвердження інструментальної раціональності, що характеризується безособовістю, анонімністю, ціннісною нейтральністю, відбулося в певний, сприятливий для цього період європейської історії, а саме в добу філософського Модерну. Ця особлива суб'єкт-об'єктна «безсердечна раціональність», в якій мета виправдовує засоби, є нігілістичним відкиданням потужної кордоцентричної духовної традиції, результатом розпаду «субстантивної єдності розуму» (Вебер), що призводить до релятивізації моралі й естетизації зла [8, с. 17].

У зміщенні ціннісних орієнтирів людини й суспільства в бік інструментальної раціональності не останню роль відіграли новітні комунікативні технології, що спричинили нарощування й ускладнення міжособистісних і міжгрупових взаємодій, а отже, до виникнення передумов для формування множинності ідентичності. Новітня філософія ідентичності, як зазначає Л. Ситніченко, – це спроба відповіді на реальну ситуацію, органічно пов'язану з тим, що в межах конкретних спільнот, які відверто чи приховано захищають спільне благо замість індивідуального права та свободи, індивідуальна відповідальність набуває перетворено-відчуженої форми відповідальності колективної, коли справжня відповідальність і солідарність не властива нікому [10, с. 34].

Німецький філософ і соціолог Юрген Габермас висловлює відверто негативне ставлення щодо закріплення в суспільній свідомості інструментальної раціональності, породженої активним поступом науки й техніки й орієнтованої на суто утилітарні інтереси суб'єктів комунікації. Габермас протиставляє інструментальній раціональності комунікативну, яка, на його переконання, може стати ефективним засобом вирішення означених проблем у суспільстві. Він обґрунтовує поняття «комунікативної дії» як дії, скерованої «комунікативним розумом», що, власне, й забезпечує можливість інтеркультурної взаємодії та мирного співіснування різних культур [11]. Габермас підкреслює важливість внутрішньої узгодженості дій взаємодіючих суб'єктів, яка досягається завдяки духовно-моральній спрямованості комунікативної дії, справедливо наголошуючи, що комунікація між людьми має бути орієнтована на діалог, на досягнення консенсусу. Моральна нормативність, на думку філософа, історично формувалась як умова соціальності, як фактор культури, як фрагмент життєвого світу людини, що регламентує міжособистісні відносини. Споконвічно вона, пише Габермас у праці «Моральна свідомість і комунікативна дія», інтегрована в нормах структура суспільних відносин, ... має моральний характер [12]. Проте обов'язкова до виконання моральна норма нерідко порушується, люди нехтують нею у своїй поведінці, що призводить до конфліктів і різноманітних проявів девіантної поведінки.

Таким чином, актуалізація комунікативної дії здійснюється, згідно з Габермасом, у сфері відносин між людьми. Критерієм же ефективності комунікативної дії є досягнутий рівень згоди та взаєморозуміння між ними.

Однак за всієї привабливості подібного підходу до сутності комунікативної дії, очевидна певна ідеалізація досліджуваного феномена. І тут не можна не погодитися з думкою Нікласа Лумана, який, критикуючи концепцію комунікативної дії Габермаса, обстоює думку, що комунікацію слід розглядати як «біфуркацію сприйняття і відхилення», що забезпечить не лише позитивний ефект комунікативної дії, але й сприятиме урізноманітненню проявів і форм комунікативних ситуацій та ефектів, які виникають у реальному житті людей [13]. Здобувши свободу завдяки науці та техніці, людина почала нехтувати своєю відповідальністю й виникла необхідність у нормативному регулюванні її поведінки як засобу досягнення взаєморозуміння між людьми. Габермас справедливо зауважує, що рушієм сучасної культурної кризи є не стільки криза раціональності, скільки спотворення сутнісних засад комунікацій, що стало причиною виходу з-під контролю людини багатьох сфер її життєдіяльності, зокрема, політики, економіки, науки, техніки, й навіть набуття ними ворожого для людини змісту [14]. Розмірковуючи над способами вирішення основних проблем комунікації та можливостями для врегулювання поведінки людей і консолідації їхніх дій, важливу думку висловив К.-О. Апель: сучасна техногенна цивілізація

поставила всі народи, раси та культури перед обличчям загальної етичної проблематики перебирання на себе солідарної відповідальності за наслідки своїх дій у планетарному масштабі [15].

Ідентичність розглядається в сучасній теорії культури, в її процесуальному вимірі, як модель комунікативної раціональності, що зміщує акценти з дослідження стійких «картин світу» на процес взаємодії різних «життєвих світів». У межах цієї моделі постає проблема адаптації індивіда до свободи в різних її проявах, у тому числі й реалізації принципів свободи в контексті множинної ідентичності.

У сучасному гуманітарному знанні все виразніше звучить теза про те, що тенденція до розширення ступеня свободи індивіда в культурі виявляється основним фактором, який задає вектор еволюції інформаційного суспільства як цілісності. Ця тенденція спричиняє незворотність цілого комплексу соціокультурних змін, кризи культури та культурної ідентичності, етичний релятивізм.

Модель комунікативної раціональності «працює» з проблемами множинної ідентичності та адаптації індивіда не через традицію, а автономно: через зростання ролі рефлексії, зняття суперечності між множинністю, фрагментованістю та цілісністю суб'єкта інформаційної культури. У центрі її уваги опиняється необхідність відновлення етичного горизонту в просторі взаємодії індивідуальних «життєвих світів», які прагнуть автономії та свободи від традиційних картин світу.

Габермас концептуально оформлює модель комунікативної раціональності, вводячи в неї поняття «комунікативної етики». Формулюючи базові конструкти комунікативної раціональності, він намагається вийти з ситуації невизначеності, пізнавального та комунікативного глухого кута, спровокованого постмодерністською теорією з її критикою раціональності. Однак Габермас одночасно займає критичну позицію й щодо принципів і напрямів реалізації проєкту модерну в інформаційному суспільстві. Тим актуальнішою для нього видається необхідність провести не радикальну, а диференційовану критику сучасності: не відмовитися від базових понять модерну, а ввести тоншу відмінність та доповнити методологічну базу філософії свідомості [16].

Якщо для постмодерністської критики поняття «раціоналізація» несе у собі небезпеку й не співвідноситься з дискурсивною свободою, то для Габермаса важливо зберегти поняття раціональності, і для цього він розробляє формулу «модернізація – це раціоналізація». Однак габермасівське розуміння раціональності принципово відрізняється від класичного її визначення. У його визначенні раціональність не фокусується лише в просторі свідомості: вона осмислюється скоріше комунікативно як поле розширення вільних інтеракцій та особистих взаємодій з рефлексивними паузами [12].

Габермас приділяє особливу увагу критиці «філософії свідомості» і робить важливе розмежування: раціоналізація не тотожна свідомості й не фокусується лише в її просторі. Проект модерну не потребує радикального подолання, він потребує переосмислення, більш тонкого розрізнення, яке вийшло б за рамки вузького розуміння раціональності. Осмислення раціональності має бути доповнено психоаналітичним дискурсом і виходом у простір аналізу конкретних, часткових вільних комунікативних інтеракцій.

Мислитель розрізняє два типи пізнавальної активності в культурі. Вони представлені ним як автономні й реалізуються переважно в різних галузях культури, але доповнюють одна одну в єдиному процесі пізнання. Цілеспрямована раціональна дія спирається на інструментальний чи функціональний розум. Вона локалізується у просторі свідомості, характеризується аналітичними процедурами, об'єктивізмом, монологічністю, орієнтацією на успіх, контролем над даними досвіду. Така раціональна дія жорстко обмежена зафіксованим змістом об'єктивного знання, набором норм та санкцій, передбачених на випадок їх порушення. Цей тип розуму актуально реалізується у сфері трудових, товарно-грошових відносин, економіки в цілому.

Для опису другого типу пізнавальної активності Габермасом вводиться поняття «комунікативний розум». Важливо, що в його структуру включається робота із неусвідомленим і безсвідомим компонентами психіки. Таким чином, процес переходу від фрагментованої ідентичності до цілісної множинної ідентичності можливий лише при розумінні цінності культурних практик, які були б орієнтовані на комунікативний тип раціональності. У комунікативному типі раціональності на зміну інструментальному контролю над даними досвіду приходять процеси зануреності в конкретні екзистенційні ситуації та переживання, інтерпретація мотивів, конвенційність процесу породження смислів і цінностей, відкритість до конституювання індивідуальних смислів і вироблення спільних норм шляхом подолання розбіжностей [12, с. 92].

Зрозуміло, що в контексті комунікативних інтеракцій знання наділяється характеристиками мінливості, відкритості до інтерпретації та релятивності, стійкою ж компонентою стає не простір знання, норм і санкцій, а установка на побудову вільного діалогу, консенсусу, розуміння та створення простору інтерсуб'єктивних смислів. Культура як розширення ступеня свободи проявляється насамперед у контексті комунікативних інтеракцій, оскільки знання в комунікативній дії не стільки є набором пропозицій, скільки процесом висунування претензії, винесеної на обговорення, аби інтерсуб'єктивне визнання тієї чи іншої з них могло слугувати основою для раціонально мотивованого консенсусу [12, с. 92].

Комунікативна дія спирається на перформативну установку, тоді як інструментальна – на об'єктивуючу (прояснює гранично прозоро стан справ

в об'єктивному світі). Перформативна ж установка спрямована на процес вільного, але спільного конституювання смислів і спільних цінностей. Спілкуючись один з одним з позиції перформативної установки, суб'єкти комунікації задіяні у виконання тих функцій, завдяки яким під час їхньої комунікативної дії відтворюється й спільний для них обох життєвий світ. Комунікативна дія реалізується не лише у просторі свідомості. Мотиви людської поведінки не є прозорими для самих суб'єктів, зважаючи на розриви в комунікації. Тому невід'ємною складовою реалізації моделі комунікативної раціональності має бути психоаналіз культури та «критика ідеології», спрямована не тільки на вивільнення індивіда, який страждає від влади над ним ірраціональних сил, але на звільнення його від абсолютної влади й сліпого слідування історичним зразкам, що аж ніяк не збільшує його адаптивні здібності, а, навпаки, завдає репресивного впливу. Таким чином, у запропонованій Ю. Габермасом моделі комунікативної раціональності розширення ступеня свободи індивіда в культурі постає як цінність.

Деструктивні, патологічні й кризові прояви в сучасній культурі Габермас пов'язує, перш за все, з тим, що інструментальний розум починає розповсюджуватися на такі соціальні інститути й сфери культури, в яких актуально циркулювати можуть лише цінності й смисли, породжені в контексті комунікативної, а не цілераціональної дії. Це простори освіти, виховання, родини, етична й естетична сфери культури.

Реалізація модернізації на шляху розширення сфери впливу інструментального розуму в царині культури призводить до посилення відчуження. Проблема сучасності не в тому, що модернізація нездійснена і є лише ілюзією, а в тому, що її актуалізація відбувається переважно в маніпулятивному прагматичному напрямі. Інструментальний розум у такому випадку розширює простір свого впливу таким чином, що навіть етичні й правові установки осмислюються в контексті економічної прагматики й обміну в ринкових відносинах. Це рано чи пізно спричинить ситуацію, коли соціальні інститути не виконують функції адаптації індивіда, а навпаки, відчужують його від життєвого світу.

При цьому Габермас намагається не риторично драматизувати небезпеки інструментального розуму, а осмислює його як особливий тип ставлення до світу, який необхідно локалізувати в конкретних вимірах культури. Коли ситуація розгортається в бік його тотального розповсюдження на всі види людської діяльності, то неминуче виникає відчуження, і комунікація може будуватися в такому випадку лишень на принципах примусу, відсутності рефлексії й маніпуляції. Криза сучасної культури безпосередньо пов'язана з тенденцією стягувати коло питань, які можуть бути вирішені лише в контексті комунікативної дії та комунікативного розуму, до інструментальних

меж. «Морально-практичні питання на зразок «Що я повинен робити?», оскільки на них не можна дати відповідь в аспекті цільової раціональності, йдуть з царини розумного обговорення», – підкреслює Габермас [12, с. 70].

Тож філософія й гуманітарні науки в ситуації кризи ідентичності, коли власне ідентичність стає плинною і фрагментованою, жодним чином не втрачають своєї актуальності: вони виконують роль інтерпретатора, зверненого до життєвого світу, й ініціюють ситуацію відновлення екзистенційно значущих комунікативних інтеракцій та їх взаємодію з інструментальною дією.

Концепт комунікативної раціональності Габермаса співвідноситься з ідеєю «гнучкої раціональності» С. Тулміна. Будучи активним учасником дискусії щодо складного статусу раціональності, універсальних знань й істини в сучасній культурі, він розмірковує над аналогічними питаннями: «Як уникнути Сцилли абсолютизму і Харибди релятивізму?» і «Що ж несе у собі раціональність, окрім логіки?». Він обґрунтовує поняття «гнучкої раціональності», яка, перш за все, являє собою практичну здатність адаптуватися до високої інтенсивності інформаційної культури і здатність до реалізації принципу свободи, рефлексивного ставлення до традиції і продукування нових смислів. Вихідними засадами раціоналізму, таким чином, слід вважати сумніви, але такі сумніви, які не нарощують невизначеність, а навпаки, допомагають автономному індивіду адаптуватися в мінливій соціокультурній реальності сучасного суспільства [18].

Одним з найбільш продуктивних варіантів розвитку моделі комунікативної раціональності запропонував Аксель Хоннет, колега Габермаса, який успадкував його кафедру у Франкфуртському університеті в 1992 р.

У своїй праці «Боротьба за визнання» Хоннет більш ґрунтовно проаналізував причину внутрішньо-особистісних патологій у свідомості сучасної людини, й йому також вдалося пов'язати проблематику відновлення цілісності індивідуальної й колективної ідентичності. Мова йде про те, що патології виникають у випадку відмови людини від визнання, що має відбутися одночасно на кількох рівнях, й ця відмова також відбувається на одному чи кількох рівнях, які ще треба ідентифікувати. Хоннет доводить, що ідентичність особистості є продуктом взаємовідносин між усіма розумними індивідами в конкретну історичну епоху, тобто вона не може бути сталою даністю, а виводиться із соціальності.

Самоідентичність – це складне утворення, яке послідовно розвивається одразу на кількох рівнях: тілесного індивіда (*теза*), абстрактного індивіда як носія соціальних прав і обов'язків (*антитеза*) і конкретного індивіда як такого, що досяг певних результатів своєї діяльності й тим самим здатен збагатити й соціальну реальність, і реальність міжособистісних відносин (*синтез*). *Тілесний індивід* опікується фізичними й біологічними потребами, а також

екзистенційною потребою здолати самотність; *абстрактний індивід* – певними правами як член своєї соціальної групи, класу, нації, держави, яких не можна позбавити, а також обов'язками по відношенню до інших; *конкретний індивід* здатен розкрити свій особистісний потенціал і втілити його в продукті своєї праці, і він уже потребує визнання результатів своєї діяльності, а також своєї суб'єктивності як продукту власних зусиль (як професіонала, як творчої особистості тощо) [19].

Патології самоідентичності, як вже зазначалось вище, виникають у разі відмови людини від визнання, тобто насилля – у першому випадку, позбавлення прав – у другому, позбавлення особистої гідності й самоповаги – в третьому, що в кожному конкретному випадку або на двох чи трьох рівнях призведе до її нездатності адекватно оцінювати себе й інших [19, с. 211].

В основу його проєкту соціального й культурного розвитку покладено ідею свободи. Повсякденні комунікативні практики володіють потенціалом емансипації, проте в установці Габермаса на компроміс в комунікативних інтеракціях Хоннет вбачає проблему. Установка на компроміс і згоду, можливість вибудувати фіксовані (істинні) правила здійснення комунікації, на думку Хоннета, повертають нас до ідей абстрактного раціоналізму. На місце ж абстрактного раціоналізму має прийти гнучкий раціоналізм, співвідносний з концепцією цілісної ідентичності індивіда, у яку (як центральні компоненти) повинні бути інтегровані конфлікт, прагнення до автономії, свободи й полемічне протистояння. Цілісна ідентичність формується лише як комбінація інтеріоризованих соціальних норм і внутрішніх імпульсів, які отримують своє вираження в претензії на індивідуальність.

Комунікативна дія має бути орієнтована на створення умов, за яких у просторі комунікації можливо було б працювати із станами внутрішньої напруги між зовнішньою соціальною волею й індивідуальною претензією на свободу. І саме тому комунікативна дія – це, перш за все, дія, пов'язана із конфліктом. Хоннет зміщує акценти в комунікативній моделі раціональності з консенсусу в бік конфлікту й формування автономної й цілісної ідентичності індивіда.

Співзвучні ідеї знаходимо й у Ж. Дерріди в його «Есе про раціональність», де він пише, що місія філософа – «рятувати честь розуму». Інше питання, що розум не обмежується інструментальним його проявом. Розвідка можливостей логіки – незвична, подекуди затонула в нелогічних матеріях, але динамічна й гнучка – є яскравим прикладом комунікативного типу раціональності. В одному з своїх останніх інтерв'ю він наголошує, що створений ним дискурс тримається за європейську спадщину, а саме за науковий спадок університету. Суть цієї спадщини – осередок критики, суперечки, можливість реалізації комунікативної раціональності, а основна цінність її – розвиток мистецтва дискусії й діалогу. Ця дискусія полемічна, і її основна цінність –

не спрощувати смисли й не витісняти те, що не лежить на поверхні свідомості, а реалізовувати цінність боротьби із відформатованими смислами, плекати цінність різноманіття, парадоксу і апорії. Демократія, як свобода інтеракцій ще не реалізована. Висловлювання про демократію майбутнього в Дерріді не передбачає наївної усталеної конструкції, це швидше процесуальність, яку ми будемо спостерігати в динамічному розвитку [20].

Хоннет же обстоює думку, що на місце «усуспільненого Іншого» «нині існуючого співтовариства» має прийти «Інший», який через комунікацію створює нові форми соціального визнання, тим самим реалізуючи процес інтеграції двох компонентів особистості. Важливо, що формування цілісної ідентичності – це динамічний процес, який можливий лише в просторі комунікативної раціональності. А. Хоннет виходить з того, що структура особистості складається з двох компонентів: інтеріоризовані соціальні норми (які представлені в комунікації як «усуспільнений Інший») і креативні відхилення й внутрішні імпульси, що є реакцією індивіда на соціальні виклики. Саме другий компонент реалізується в комунікації через конфліктну претензію на індивідуальність [21].

Лише у комунікації, в якій є простір для реалізації таких конфліктних претензій, можуть оформитися нові форми соціального визнання. Вони виражатимуться в розширенні конвенціональних норм і стануть прецедентом для появи «наступного Іншого». Нереалізованість другого компоненту й зневага до проявів його в комунікації, на думку Хоннета, тягне за собою травму і зруйновану ідентичність. Реакція на цей процес – випадіння з комунікації в чистий афект. Конфлікт же проявлятиметься як афективна боротьба, що є деструктивною як для суб'єкта, так і для культури в цілому. Із цих позицій, комунікативною раціональністю Хоннет вважає тільки комунікацію, в якій є місце для інтеграції обох компонентів особистості через вербалізацію не лишень нормативного, але ще й індивідуалізуючого відхилення. Це повертає нас до ідеї подолання психоемоційного відчуження в просторі комунікації, що є свого роду «зачином» концепції комунікативного розуму Габермаса.

Висновки. Швидкоплинність і фрагментарність постмодерного комунікативного простору спонукає до переосмислення усталених теоретико-методологічних засад діалогу культур, міжособистісного й внутрішньо-особистісного діалогу. Інструментальний розум як виразник духу модерну став рушієм технологічного прогресу й водночас фактором ризику трансформації множинної особистісної ідентичності в фрагментовану. Формування ж цілісної ідентичності можливе лише в просторі гнучкої комунікативної раціональності. Синтез концепції комунікативної соціальної дії Ю. Габермаса з його орієнтацією на компромісні комунікативні інтеракції, ідеї гнучкої раціональності С. Тулміна та концепції цілісної ідентичності індивіда А. Хоннета, у яку ін-

тегровані конфлікт, прагнення до автономії, свободи й полемічне протистояння, дозволяє сформуванню сучасний методологічний інструментарій, необхідний для парадигмального повороту від інструментальної до комунікативної раціональності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Brinck I. *The role of intersubjectivity in the development of intentional communication. The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam: John Benjamins Publ, 2008. P. 115–140.
2. Gallagher M., Marcussen K., Serpe R. Multiple Identities and Sources of Reflected Appraisals in Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*. 2022. Vol. 85, issue 2. P. 142–163. DOI: <https://doi.org/10.1177/01902725221081798>.
3. Manzi C., Benet V. Multiple identities juggling game: types of identity integration and their outcomes. *Self and Identity*. 2022. Vol. 21 (3), P. 1–5. doi: <https://doi.org/10.1080/15298868.2022.2067222>.
4. Wang S., Wang W. A review of the application of digital identity in the metaverse. *Security and Safety*. 2023. Vol. 2. URL: <https://sands.edpsciences.org/articles/sands/pdf/forth/sands20220013.pdf> (дата звернення: 27.06.2023).
5. Єрмоленко А. Концепт раціональності в соціології Макса Вебера та його вплив на сучасні соціальні науки. *Філософська думка*. 2021. № 1. С. 37–56. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.037>.
6. Yermolenko A. Interiorization of intersubjectivity in the «I» – concept and co-responsibility in transcendental pragmatics: Modern philosophy of mind: prospects for development. *Filosofska Dumka*. 2021. Issue 6. P. 6–15. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2020.06.006>.
7. Shevchenko Z., Fialko N. The normativity of multiple social identity: from motivation to legitimacy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2022. Issue 22. P. 58–66. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i22.271328>.
8. Кравченко А. А., Морозов А. Ю. Інструментальна раціональність: нігілістичний і тоталітарний потенціал. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*. 2021. Вип. № 31 (2-3). С. 7–19. doi: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.31\(2-3\)–1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.31(2-3)–1).
9. Астахова К., Батаєва К., Бусова Н., Перепелиця О., Повторєва С., Тягло О., Шильман М. *Від комунікативної дії до практик деконструкції у сучасній освіті. Монографія. Харків: НУА, 2017. 204 с.* URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/1651> (дата звернення: 28.06.2023).
10. Ситніченко Л. До проблеми пошуку нових шляхів подолання кризи ідентичності. Людина, суспільство, комунікативні технології. Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «Людина, суспільство, комунікативні технології». Харків-Лиман, 2019. С. 34–36.
11. Habermas J. *The Theory of Communicative Action* (1st ed.). Wiley. 2015. URL: <https://www.perlego.com/book/1535910/the-theory-of-communicative-action-reason-and-the-rationalization-of-society-volume-1-pdf> (дата звернення: 28.06.2023).

12. Habermas J. *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: Polity Press. 1992. 225 p. doi: <https://doi.org/10.1177/09526951930060041>.
13. Luhmann N. The Concept of Society. *Thesis Eleven*. 1992. № 31 (1). P. 67–80. doi: <https://doi.org/10.1177/072551369203100106>.
14. Habermas J. Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism. *The Journal of Philosophy*. 1995. Vol. 92 (3). P. 109–180. doi: <https://doi.org/10.2307/2940842>.
15. Apel D. *Transformation der Philosophie: Band II. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft (suhrkamp taschenbuch wissenschaft). Taschenbuch*. Frankfurt am Main, 1999. 447 s.
16. Habermas J. *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures. Introduction by Thomas McCarthy, translated by Frederick Lawrence*. John Wiley & Sons. Maldon: Polity Press, 2015. 456 p.
17. Geldof D. Identity Politics in Contexts of Superdiversity: From Single to Multiple Identities? *The Oxford Handbook of Superdiversity*. 2022. 20 April. P. 345–358. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197544938.013.33>.
18. Toulmin S. *Human understanding*. Princeton, N. J.: Princeton University Press. 1972. 520 p.
19. Honneth A. *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: The MIT Press. 1996. 240 p.
20. Derrida J. *Rogues. Two Essays on Reason*. Stanford: Stanford University Press. 2005. 175 p.
21. Honneth A., Joas H. (ed.). *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*: Cambridge: The MIT Press. 1991. 311 p.

REFERENCES

1. Brinck, I. (2008). *The role of intersubjectivity in the development of intentional communication. The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*. Amsterdam: John Benjamins Publ, 115–140.
2. Gallagher, M., Marcussen, K., Serpe, R. (2022). Multiple Identities and Sources of Reflected Appraisals in Identity Theory. *Social Psychology Quarterly*, Vol. 85, issue 2, 142–163. doi: <https://doi.org/10.1177/01902725221081798>.
3. Manzi, C., Benet, V. (2022). Multiple identities juggling game: types of identity integration and their outcomes. *Self and Identity*, Vol. 21(3), 1–5. doi: <https://doi.org/10.1080/15298868.2022.2067222>.
4. Wang, S., Wang, W. (2023). A review of the application of digital identity in the metaverse. *Security and Safety*, Vol. 2. URL: <https://sands.edpsciences.org/articles/sands/pdf/forth/sands20220013.pdf>.
5. Yermolenko, A. (2021). Kontsept ratsionalnosti v sotsiologii Maksa Vebera ta yoho vplyv na suchasni sotsialni nauky. *Filosofska Dumka – Philosophical thought*, 1, 37–56. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2021.01.037> [in Ukrainian].

6. Yermolenko, A. (2021). Interiorization of intersubjectivity in the «I» – concept and co-responsibility in transcendental pragmatics: Modern philosophy of mind: prospects for development. *Filosofska Dumka – Philosophical thought, issue 6*, 6–15. doi: <https://doi.org/10.15407/fd2020.06.006> [in Ukrainian].
7. Shevchenko, Z., Fialko, N. (2022). The normativity of multiple social identity: from motivation to legitimacy. *Anthropological Measurements of Philosophical Research, Issue 22*, 58–66. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i22.271328> [in Ukrainian].
8. Kravchenko, A. A., Morozov, A. Yu. (2021). Instrumentalna ratsionalnist: nihilistychnyi i totalitarnyi potentsial. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats – Educational discourse: a collection of scientific papers, issue 31(2-3)*, 7–19. doi: [https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.31\(2-3\) – 1](https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.31(2-3) – 1) [in Ukrainian].
9. Astakhova, K., Bataieva, K., Busova, N., Perepelytsiia, O., Povtorieva, S., Tiahlo, O., Shylman, M. (2017). *Vid komunikatyvnoi dii do praktyk dekonstruksii u suchasni osviti. Monohrafiia*. Kharkiv: NUA. URL: <http://dspace.nua.kharkov.ua/jspui/handle/123456789/1651> [in Ukrainian].
10. Sytnichenko, L. (2019). Do problemy poshuku novykh shliakhiv podolannia kryzy identychnosti. *Liudyna, suspilstvo, komunikatyvni tekhnolohii. Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Liudyna, suspilstvo, komunikatyvni tekhnolohii»*. Kharkiv-Lyman, 34–36 [in Ukrainian].
11. Habermas, J. (2015). *The Theory of Communicative Action (1st ed.)*. Wiley. URL: <https://www.perlego.com/book/1535910/the-theory-of-communicative-action-reason-and-the-rationalization-of-society-volume-1-pdf>.
12. Habermas, J. (1992). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: Polity Press. doi: <https://doi.org/10.1177/09526951930060041>.
13. Luhmann, N. (1992). The Concept of Society. *Thesis Eleven, 31(1)*, 67–80. doi: <https://doi.org/10.1177/072551369203100106>.
14. Habermas, J. (1995). Reconciliation Through the Public Use of Reason: Remarks on John Rawls's Political Liberalism. *The Journal of Philosophy, Vol. 92(3)*, 109–180. doi: <https://doi.org/10.2307/2940842>.
15. Apel, D. (1999). *Transformation der Philosophie: Band II. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft (suhrkamp taschenbuch wissenschaft) Taschenbuch*. Frankfurt am Main. [in German].
16. Habermas, J. (2015). *The Philosophical Discourse of Modernity: Twelve Lectures. Introduction by Thomas McCarthy, translated by Frederick Lawrence*. John Wiley & Sons. Maldon: Polity Press.
17. Geldof, D. (2022). Identity Politics in Contexts of Superdiversity: From Single to Multiple Identities? *The Oxford Handbook of Superdiversity, 20 April*, 345–358. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197544938.013.33>.
18. Toulmin, S. (1972). *Human understanding*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
19. Honneth, A. (1996). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: The MIT Press.
20. Derrida, J. (2005). *Rogues. Two Essays on Reason*. Stanford: Stanford University Press.

21. Honneth, A., Joas, H. (ed.). (1991). *Communicative Action. Essays on Jürgen Habermas's The Theory of Communicative Action*: Cambridge: The MIT Press.

Trynyak Maya Viktorivna, Doctor of Philosophy Sciences, Professor, lecture, Separate Structural Subdivision «Kharkiv trade and economic professional college of the State University of trade and economics», Ukraine

Rudenko Svitlana Oleksandrivna, Candidate of Philosophical Sciences, lecturer, Separate Structural Subdivision «Kharkiv trade and economic professional college of the State University of trade and economics», Ukraine

THE PHENOMENON OF MULTIPLE IDENTITIES IN THE CONTEXT OF A PARADIGM TURN FROM INSTRUMENTAL TO COMMUNICATIVE RATIONALITY

In the conditions of the information society, personal identity acquires a multiple and situational character that with the dominance of instrumental rationality in public consciousness and insufficiently developed auto-communication practices may lead to the destabilization of global cultural and communicative process. Based on the analysis of discourses of communicative act by J. Habermas, S. Toulmin, A. Honneth, the authors of the article have justified relevance of paradigm turn from instrumental to flexible communicative rationality.

Key words: *multiple identities, instrumental rationality, communication, communicative mind, flexible communicative rationality.*

